

کاربرد تکنیک‌های حل مسئله و تصمیم‌گیری در نهادینه‌سازی مشارکت مردمی در ترویج و توسعه‌ی روستایی مطالعه موردی: روستای حصار گلی در دهستان جوادآباد، شهرستان ورامین

پیمان فلسفی^۱، ریحانه ریاحی^۲، محبوبه شاملو^۳، زهرا نظری^۴، سوده محمدی‌نژاد^۵

چکیده

محققان پژوهش حاضر علاقه‌مند بوده‌اند که کاربرد تکنیک‌های حل مسئله و تصمیم‌گیری در نهادینه‌سازی مشارکت مردمی در ترویج و توسعه‌ی روستایی را بررسی و مورد مطالعه قرار دهند. برای دستیابی به چنین هدفی از روش کیفی استفاده شده است که در این راستا از تکنیک‌های مختلفی نظیر، ارزیابی مشارکتی روستایی و ماتریس مقایسه‌ی زوجی بهره گرفته شد. مطالعه‌ی موردی پژوهش، انتخاب روستای حصار گلی واقع در بخش جواد آباد از توابع شهرستان ورامین و نمونه‌گیری آن نیز، به شیوه‌ی هدفمند و از نوع نمونه‌گیری گلوله‌برفی بوده است. در این راستا، به بررسی و مصاحبه‌ی دقیق و عمیق افراد با حرفه‌های متفاوت نظیر کشاورز، دامدار، کابینت ساز، آرایش‌گر، راننده و غیره مورد پرداخته شد. نتایج نشان داد در این روستا، کمبود آب مهم‌ترین دغدغه‌ی روستاییان است. کمبود وسایل ایاب و ذهاب، مشاع بودن زمین‌ها که پیامد آن بروز اختلافات بین بهره‌برداران می‌باشد. همچنین کمبود و گرانی تراکتور و نهاده‌هایی مانند کود و سم از جمله مسایل عمده‌ی کشاورزان محسوب می‌گردد و بخشداری و مدرسه مهم‌ترین منبع دریافت اطلاعات هستند. اگرچه شعبه‌ی نفت و کارگاه کابینت‌سازی به‌عنوان یک سازمان محسوب نمی‌شود ولی به اندازه‌ی مدرسه‌ی ابتدایی و مخابرات برای آن‌ها مهم و حیاتی است و نبود آن‌ها باعث افزایش مهاجرت مردم می‌شود. نظارت نیروی انتظامی به تعرض سارقان به دام‌ها مورد توجه بوده و خدمات دامپزشکی برای دام‌های روستا بسیار ضعیف می‌باشد. از نظر کشاورزان، مرکز خدمات جهاد کشاورزی مهم‌ترین سازمان مرتبط با روستا بوده و بانک کشاورزی نیز، می‌تواند نیاز مبرم و حیاتی روستائیان را به تسهیلات وامی پاسخگو باشد. سازمان‌هایی مانند بخشداری و سازمان آب نیز، در راستای حل مشکلات بخش کشاورزی بسیار مؤثر هستند.

واژه‌های کلیدی: نهادهای محلی، مشارکت، توسعه‌ی پایدار، تکنیک حل مسئله و تصمیم‌گیری، ارزیابی مشارکتی روستایی.

^۱ استادیار پژوهش سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی.

^۲ کارشناس ارشد ترویج و آموزش کشاورزی.

^۳ کارشناس ارشد خاکشناسی.

^۴ دانشجوی کارشناسی ارشد ترویج کشاورزی، دانشکده‌ی کشاورزی، دانشگاه یاسوج.

^۵ دانشجوی دکتری توسعه کشاورزی، گروه مدیریت توسعه روستایی، دانشکده‌ی کشاورزی، دانشگاه یاسوج.

مقدمه

در نظام ترویج مبتنی بر پارادایم مشارکتی توسعه، یکی از روش‌های مورد تأکید برای ارتقای مشارکت در جامعه روستایی، ایجاد گروه‌هایی مستقل برای انجام فعالیت‌های گروهی است. در این راستا، یکی از راهبردهای اساسی در این زمینه، به‌کارگیری سازمان‌ها یا نهادهای محلی تسهیلگر مشارکت جمعی، جهت ظرفیت‌سازی و ایجاد حرکت در جامعه و توسعه‌ی روستایی است (لشگرآرا و شریف زاده، ۱۳۸۲).

نهادسازی یکی از الزامات توسعه‌ی کشاورزی عدالت‌محور و مؤلفه‌های مؤثر بر حکمرانی خوب است. تجربه‌ی سایر کشورها نشان داده است که نهادهای کارآمد به‌ویژه در بخش غیردولتی، نقش به‌سزایی در ارتقاء کشاورزی خرده‌مالکی و مدیریت پایدار منابع طبیعی دارند. اما این موضوع از سوی برنامه‌ریزان و مسئولان کشاورزی کشور مورد غفلت و بی‌توجهی قرار گرفته است. به‌طوری‌که ظرفیت‌های نهادی در حوزه‌ی غیردولتی به‌منظور سازماندهی عوامل و الزامات توسعه‌ی کشاورزی عدالت‌محور و ارتقاء کشاورزی خرده‌مالکی به نحوی ایجاد نشده است که بتواند تعامل مؤثری را با کشاورزان و روستائیان داشته باشد و در مسیر توسعه‌ی کشاورزی از طریق تسهیل به‌کارگیری عامل دانش و اطلاعات، به‌خوبی نقش ایفا نماید (ورمزبیری و همکاران، ۱۳۹۳). افزون‌بر آن، پایداری کشاورزی با در نظر گرفتن منابع و نظام‌های کشاورزی، مسائل زیست‌محیطی، اقتصادی-اجتماعی و وضعیت جوامع روستایی را نیز در بر می‌گیرد. بنابراین، باید شاخص‌های مناسبی انتخاب شوند که بتوانند مقدار و دوام پایداری یک نظام کشاورزی را تعیین کنند زیرا پایداری یک مفهوم کیفی است و نمی‌توان آن را به‌طور مستقیم اندازه‌گیری نمود (کوچکی و همکاران، ۱۳۹۴). دستیابی به توسعه‌ی پایدار بدون نهادینه شدن مشارکت اعضا در فرآیندهای آن، امری دشوار است. بر همین اساس، در سال‌های اخیر، رویکردهای مشارکتی به‌منظور ترکیب دانش بومی با دیدگاه‌ها، اولویت‌های موجود در فرآیند توسعه و در عین حال توانمندسازی مردم محلی مورد توجه فزاینده‌ای قرار گرفته است (Guijt & Shah, ۱۹۹۹).

اگر چه مفهوم مشارکت در دوران اخیر مورد توجه بیشتری قرار گرفته است. لیکن، ریشه‌های آن به ارسطو دانشمند یونانی نسبت داده شده است (Aristotel, ۱۹۹۰, Reddy, ۱۹۸۷). ارسطو تأکید نمود که مشارکت در سطوح مختلف فردی، اجتماعی و ملی ضروری است و در ضمن دارای ابعاد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی نیز می‌باشد (Santhanam, et al, ۱۹۸۷). در امر توسعه‌ی روستایی نیز مشارکت امر تازه‌ای نیست. در اواسط قرن بیستم بسیاری از دانشمندان بر این عقیده بودند که برخی فعالیت‌های توسعه باید با مشارکت همراه باشد. اگر چه برخی دیگر به‌ویژه آن‌هایی که به شیوه‌ی حاکمیت از بالا به پایین قائل بودند با ایده‌ی گسترش مشارکت مخالفت می‌کردند. مشارکت از نظر برخی نویسندگان به‌معنای درگیر شدن^۱ به‌کار گرفته شده است (Santhanam, ۱۹۸۴; Reddy, ۱۹۸۹; Mishra, ۱۹۹۲) برخی دیگر نیز، آن را به‌معنای شرکت مردم یا دخالت آن‌ها در فرآیند تصمیم‌سازی، اجرای برنامه‌ها، تسهیم منافع توسعه و یا تلاش برای ارزشیابی این برنامه‌ها به‌صورت داوطلبانه و از روی میل و علاقه‌ی شخصی می‌دانند (Cohen & Uphaff, ۱۹۸۷, Santhanam et al, ۱۹۷۷). گروهی از اندیشمندان روش‌های مشارکتی را به‌عنوان روش‌هایی برای پی‌ریزی فرایندهای گروهی که در آن افراد عادی و غیر متخصص نقشی فعال برای اظهار دانش و اطلاعات خود بر عهده دارند معرفی می‌کنند (Van & Klomp, ۲۰۰۲).

هانتر (۱۹۸۰) مشارکت کشاورزان را صدای بلند آنان در انتخاب برنامه‌ی نوآوری و تصمیم بر روی روش‌های مورد استفاده و نیز سازماندهی خودیاری در امور مدیریتی و نیروی انسانی می‌داند. هم‌چنین، بخش توسعه‌ی اجتماعی سازمان ملل (۱۹۷۳) برای توزیع منافع حاصل از مشارکت به‌طور مساوی در بین مشارکت جویان و بر اساس میزان مشارکت آن‌ها تأکید می‌کند. این در حالی است که به عقیده‌ی (Reddy, ۱۹۸۹) رابطه‌ی مستقیمی بین مشارکت و دموکراسی وجود دارد. آن‌جایی که مشارکت روستائیان را به‌معنای دخالت مستقیم آن‌ها در ساختار سیاسی دانسته است و آن را برای اداره‌ی کشور و نیز بر عهده گرفتن معیشت خودشان مؤثر می‌داند (Ghander, ۱۹۹۶).

فزون بر آن، توسعه‌ی مشارکت‌های مردمی برای تدارک خدمات به‌منظور توسعه‌ی انسانی یک امر بنیادی است (Jazayeri et al, ۱۹۹۲) و می‌تواند ابزاری برای تکامل شخصیتی انسان‌ها بوده و به‌عنوان یک حق پایه‌ی انسانی در نظر گرفته شود. به این ترتیب تردیدی وجود ندارد که مشارکت حق تمامی احاد جامعه است. چرا که رشد و پیشرفت جوامع مختلف در گرو مشارکت آگاهانه، آزادانه و داوطلبانه‌ی آن‌ها در اجرای برنامه‌های توسعه و بهره‌مندی مناسب و متناسب از مواهب آن است. بر این اساس باید گفت که هیچ تعریف واحد و فراگیری از مشارکت مردمی وجود ندارد. اما در یک نگاه کلی، مشارکت عبارت است از فرآیند اجتماعی، فنی و نهادی

که از طریق دخالت کامل جوامع در توسعه‌ی خودشان و دارا بودن نقش فعال در طراحی، اجرا و ارزشیابی برنامه‌های خاص توسعه‌ای به وقوع می‌پیوندد (FAO, ۱۹۹۷).

در برنامه‌های توسعه‌ی انسانی در کشورهای در حال توسعه همواره شهرها نسبت به روستاها و ثروتمندان نسبت به فقیران و مردان نسبت به زنان سهم بیشتری از رشد شاخص توسعه‌ی انسانی و بهره‌گیری از آن داشته‌اند (دفتر ترویج گروه ارتباطات ترویجی، ۱۳۷۵). زنان باید همگام و هم‌پای مردان در فرایندهای اجتماعی اقتصادی و سیاسی توسعه‌ی روستایی سهیم و شریک باشند و به‌طور کامل در بهبود وضع زندگی ساکنان منطق روستایی ایفای نقش نمایند (چی، ران، لمینگ، ۱۳۷۵). یکی از زمینه‌های کلیدی که توسط آن می‌توان افزون بر تسهیل دسترسی زنان بر منابع تولید و افزایش درآمد آنان، مشارکت آن‌ها را در فعالیت‌های جمعی مربوط به توسعه تسهیل نمود، فراهم آوردن امکان ایجاد سازمان‌های مردم نهاد زنان با مدیریت خود آنان و برانگیختن آن‌ها به عضویت در این نهادها موجب ورود زنان در روند توسعه، توانمند شدن آنان و پیشرفت اقتصادی زنان می‌شود و امکان افزایش بهره‌وری کمی و کیفی آنان را فراهم می‌آورد. هم‌چنین، این مهم موجب ارج نهادن به کرامت انسانی زن در عرصه‌ی فعالیت‌های اجتماعی می‌گردد (حدادی، ۱۳۸۱). بسیاری از سازمان‌های مردم‌نهاد با مجموعه‌ای از ایده‌های جدید پیرامون فعالیت‌های توسعه همراه هستند و متمرکز بر مفاهیمی از قبیل توانمندسازی و مشارکت می‌باشند. با سازماندهی مشارکت گروه‌های مختلف به‌ویژه محرومین، قدرت مواجهه آن‌ها با محیط را افزایش داده زمینه‌های توسعه را فراهم می‌آورند که این می‌تواند برتری سازمان‌های غیردولتی در توسعه، را توضیح دهد (Lark et al., ۱۹۹۰ & Korten, ۱۹۹۱).

نهادها عوامل مختلفی نظیر دسترسی به کالا و خدمات و مدیریت فضا و یا منابع را فراهم می‌آورند (Hatzius, ۲۰۰۰). این موضوعات در ورود این مفهوم به بخش‌های مختلف نظیر بخش کشاورزی تأثیر به‌سزایی داشته است. این بخش به دلیل مواجهه با چالش‌های زیادی که در ارتباط با مخاطبان مختلف هم‌چون کشاورزان خرده‌پا دارد، بیش از هر بخش دیگری نیازمند توسعه و نوآوری نهادی می‌باشد (۲۰۱۰، Poulton et al. & Hazell, ۲۰۱۰). به‌طور مثال شکل‌گیری نهادهای مبتنی بر بازار در کشوری مانند روسیه در دهه‌ی ۹۰، باعث رشد درآمدی کارآفرینان و ارتقاء سطح طبقات اجتماعی روستائیان شده است (Wegren, ۲۰۱۲). مروری بر اقدامات نهادی صورت گرفته در حوزه‌ی داخلی نیز، نشان می‌دهد که پس از پیروزی انقلاب اسلامی نهادهای مختلفی نظیر جهاد سازندگی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، کمیته‌ی امداد امام خمینی(ره)، صندوق قرض‌الحسنه‌ی توسعه‌ی اشتغال روستایی، دفتر امور مناطق محروم و سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی شکل گرفته‌اند. تشکیل سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی زمینه‌ی ایجاد و راه‌اندازی نهادهای دیگری در حوزه‌ی غیردولتی هم‌چون نظام صنفی کشاورزی، صندوق‌های حمایت از توسعه‌ی بخش کشاورزی را فراهم کرد. شرکت‌های دانش‌بنیان، تعاونی‌های تولید و روستایی و نیز کشت و صنعت‌ها و شرکت‌های سهامی زراعی در بخش کشاورزی از نهادهای دیگر تشکیل شده به مرور زمان، بوده است (ورمزیاری و همکاران، ۱۳۹۳). مطالعات صورت گرفته در این حوزه پراکنده و به‌صورت موردی انجام گرفته است. در این راستا، می‌توان به مطالعه‌ی ابراهیم‌زاده (۱۳۸۷) اشاره کرد. نتایج این پژوهش حاکی از تأثیر شرکت‌های تعاونی تولید کشاورزی در رشد شکوفایی، رونق کسب و کار، ایجاد بستر لازم جهت افزایش صادرات کالاها و افزایش درآمدهای ارزی می‌باشد. هم‌چنین محمودی (۱۳۸۷) در مطالعه‌ی خود تحت عنوان "شرکت‌های تعاونی رویکردی مناسب برای کارآفرینی و اشتغال"، بیان می‌دارد که تعاونی‌های تولید کشاورزی در کشورهای توسعه نیافته نقش مهمی را در ایجاد کشاورزی پایدار دارند به‌طوری‌که این نقش در ابعاد مختلفی چون حفظ محیط‌زیست، حافظت خاک، کاهش آلودگی آب‌های زیرزمینی و سطحی، بهبود کیفیت مواد غذایی و ارتقای جایگاه بخش کشاورزی نمود دارد. گلدمن و لیتل (Goldman & Little, ۲۰۱۵)، در پژوهشی در تانزانیا شمالی بر روی سازمان‌های مردم‌نهاد و فرایند پیچیده‌ی توانمندسازی زنان، نشان دادند که ارتباط افراد با سازمان‌های مردم‌نهاد توانسته است سطح مشارکت جامعه را افزایش دهد. هم‌چنین، در سطح جامعه نیز، نسبت به هنجارهای جنسیتی، تغییراتی در باورها ایجاد شده است که به‌عنوان پیوندی در مسیر توانمندسازی زنان است. از این‌رو، گفته می‌شود توسعه‌ی انسانی پایدار نتیجه‌ی مشارکت می‌باشد و زمانی که هدف یک جامعه بر محور پایداری و توسعه پایهریزی شود، ناخودآگاه همکاری‌های بین بخش دولتی، غیردولتی و کارشناسان مبنایی می‌شود برای مشارکت و فرهنگ‌سازی برای آن (اندرسون و فدر، ۲۰۰۴).

اگر نهاد را پدیده‌ای فرض شود که برای رفع نیاز بشر ایجاد شده باشد، می‌توان فعالیت نهادها را در سه زمینه‌ی، توانمندسازی، تسهیلگری و توسعه دسته بندی نمود. خلاصه ای از فعالیت سازمان‌های مردم نهاد در زمینه توانمندسازی عبارتند از: فراهم نمودن

منابع حمایت مالی، رفاه، ایجاد فرصت‌های شغلی برای روستاییان، افزایش سلامت اجتماعی، تقویت فرهنگ خودباوری. در زمینه تسهیلگری این فعالیت‌ها شامل، افزایش سطح دانش، توانمندی در شناخت و ارتباط درست با مسائل، تغییرات در باورها نسبت به هنجارهای جنسیتی در سطح جامعه بوده و در زمینه توسعه، فعالیت‌هایی در ایجاد ارتباط منسجم بین مردم و دولت تأثیرگذاری در تصمیم‌گیری‌های دولت‌ها، تغییر سیاستها در جهت برابری جنسیتی و غیره می‌باشد. چنانچه سازمانها بتوانند طی یک چهارچوبی مشخص مردم را در ساختن اجتماع خویش دخیل کنند. آن‌گاه مسئولیت اجتماعی جامعه بالا می‌رود و باعث تسهیل فرآیند توسعه میگردد. از این رو، هدف از پژوهش حاضر بررسی نقش سازمانهای محلی به‌عنوان یکی از راهبردهای موثر بر نهادینه کردن مشارکت مردمی و دستیابی به توسعه پایدار کشاورزی میباشد. در این راستا، روستای حصار گلی واقع در دهستان جوادآباد شهرستان ورامین به‌عنوان مطالعه موردی این پژوهش مورد واکاوی قرار گرفت.

روش شناسی

مطالعه‌ی حاضر، کیفی و از نوع «مطالعه موردی»، محدود به روستای حصارگلی واقع در بخش جواد آباد از توابع شهرستان ورامین است که جهت انجام پژوهش از ترکیبی از روش‌های کیفی نظیر تکنیک حل مسئله و تصمیم‌گیری، ماتریس مقایسه زوجی و روش‌های ارزیابی مشارکت روستایی بهره گرفته شده است. فرآیند حل مسئله یک نگرش کلی به مسئله و مشکل است. این فرآیند چند مرحله‌ای موجب می‌شود که فرد از تمایل به یافتن راه‌حل‌های ناگهانی و سریع صرف‌نظر کرده و مراحل ساختاریافته و هدفمند را دنبال نماید و تصمیم‌گیری ابزاری است که انسان‌ها توسط آن به میزان زیادی سرنوشت خود را رقم می‌زنند. به‌عبارت دیگر، تصمیم‌گیری، فرآیند پیچیده‌ای است که شامل انواع مختلف توانایی‌های فکری و نیز آگاهی از عوامل مختلفی است که بر این مقوله تأثیر می‌گذارد. تصمیم‌گیری به دلیل اهمیت خاصی که دارد، می‌تواند به‌عنوان یک مهارت جداگانه مورد بررسی قرار گیرد اما به دلیل شباهت بسیار زیاد با فرآیند حل مسئله، این دو معمولاً با هم به‌کار گرفته می‌شوند. در این مرحله تک تک راه‌حل‌هایی که در مراحل قبل شناسایی شده‌اند، مورد قضاوت و ارزشیابی قرار می‌گیرند. چنین کاری احتمال استفاده از راه‌حل‌هایی که پیامد قبلی و خطرناک به‌همراه دارد را، کاهش می‌دهد. به‌طور کلی در فرآیند تصمیم‌گیری، فرد با موقعیت و تکلیفی روبه‌روست که برای آن چندین جواب وجود دارد و فرد باید جسارت و شهامت انتخاب بهترین گزینه را داشته باشد اما در فرآیند حل مسئله، فرد با موقعیت یا تکلیفی روبه‌روست که هیچ جوابی برای آن ندارد و این مستلزم استفاده از دانش و اصول آمیخته شده‌ی پیشین در ترکیبی تازه است (لاکانی و همکاران، ۱۳۸۵). در این راستا از تکنیک‌هایی نظیر یورش (بارش فکری)، تکنیک دلفی، شش کلاه تفکر، اسکمپر و تکنیک W.۱H۵ استفاده می‌شود.

برای حل مشکلات و مسائل نیز، مراحل متنوع و گوناگونی وجود دارد که هر مرحله شامل یکسری پله می‌باشد. این مراحل عبارتند از: ۱- تشخیص و شناخت مسئله، ۲- کشف (جستجو برای راه‌حل‌های ممکن)، ۳- تعیین اهداف که انتخاب بهترین راه-حل ممکن و اجرای راه‌حل‌هاست، ۴- نگاه کردن به چاره‌ها و پیشنهادها، ۵- انتخاب، ۶- اجرا و انجام و ۷- سنجش و ارزیابی. ماتریس مقایسه‌ی زوجی کمک می‌کند تا اهمیت تعدادی از انتخاب‌های مرتبط با یکدیگر را تعیین نمود. جهت این تحقق بایستی برای هر مقایسه تصمیم گرفت که کدامیک از انتخاب‌ها از اهمیت بیشتری برخوردار است و آن‌گاه با تعیین یک امتیاز به اهمیت کلی آن‌ها اشاره کرد. این روش حل مهم‌ترین مسائل را آسان می‌نماید و یا گزینش راه‌حلی که متضمن بیش-ترین منافع باشد را تسهیل می‌کند.

در تحقیقات کیفی به محض این‌که مسئله کلی تعریف می‌شود، وظیفه‌ی بعدی انتخاب واحد تجزیه و تحلیل، یعنی نمونه است. در هر مطالعه‌ی کیفی ممکن است مکان‌هایی برای بازدید، وقایع یا فعالیت‌هایی برای مشاهده، افرادی برای مصاحبه و اسنادی برای خواندن وجود داشته باشد. بنابراین، لازم است که محقق بداند که کجا را مشاهده کند، چه وقت مشاهده کند، چه کسی را مشاهده کند و چه چیزی را مشاهده نماید. به‌طور مختصر، نمونه‌گیری در تحقیق میدانی شامل انتخاب مکان، زمان، مردم و وقایع تحقیق است (Burgers, ۱۹۸۲ in Merriam, ۲۰۰۱). در تحقیق کیفی معمولاً نمونه‌گیری تا حدی ادامه پیدا می‌کند که اشباع نظری حاصل شود. یعنی با افزایش تعداد نمونه‌ها اطلاعات جدیدی حاصل نمی‌گردد که این نشان از کفایت حجم نمونه در همان افراد مشارکت‌کننده دارد. در تحقیق حاضر از روش نمونه‌گیری «گلوله برفی» استفاده شده است. به این معنا که در جریان مشاهدات به‌عمل آمده در منطقه‌ی مورد مطالعه از افراد مطلع، اعضای شوراهای اسلامی روستایی و برخی از مدیران سازمان‌های محلی، نام و نشانی نمونه‌ها، مکان‌ها و فعالیت‌های قابل مشاهده که بتوانند در راستای اهداف تحقیق، اطلاعاتی در اختیار محقق قرار دهند گرفته شده و در فرصت مقتضی و بر اساس برنامه‌ی از پیش تعیین شده به سراغ آن‌ها رفته است. در هر روستای مورد مطالعه حداقل دو عضو شورای اسلامی

روستا و دو کشاورز صاحب نفوذ و با تجربه برای انجام مصاحبه انتخاب گردیده اند. در برخی روستاها تعداد نمونه ها بیش تر از دو نفر نیز بوده است. در عین حال رئیس اداری ترویج مدیریت جهاد کشاورزی شهرستان ورامین، رئیس و دو کارشناس مرکز خدمات دهستان جوادآباد، افرادی بودند که مورد مصاحبه واقع شدند. به این ترتیب تعداد مطلعان کلیدی در پنج روستای مورد نظر حداقل ۲۱ نفر بوده است. به این تعداد بایستی ۶ نفر از کارشناسان و مدیران دولتی را که در بالا به آنها اشاره گردیده را نیز اضافه نمود. این درحالی است که در جریان مصاحبه های غیر رسمی متعدد نیز افراد زیادی از اقشار مختلف روستایی در روستاهای تحت مطالعه مورد سؤال واقع شده اند. افزون بر این به واسطه برگزاری گروه های بحث مشارکتی در هر یک از روستا های پنج گانه در دهستان سگزآباد تعدادی از افراد مطلع، جوانان، ریش سفیدان و حتی زنان روستایی این روستاها به همکاری دعوت شده اند که اطلاعات ارزشمندی در اختیار محققان قرار دادند.

در پژوهش حاضر، جهت شناخت مسائل و مشکلات و تشخیص آنها (مرحله اول) به شیوه ی بارش ذهنی از داده های کیفی که شامل جملات مستقیم از مردم درباره تجربیاتشان، دیدگاه ها، احساسات و دانش آنهاست، از طریق مصاحبه ها، یادداشت جزئیات فعالیت ها، رفتارها، اقدامات مردم و مشاهده اسناد است، جمع آوری گردید. جمع آوری داده ها شامل انتخاب نمونه ها و فنون جمع آوری داده میباشد که از فنون گوناگونی برای گرد آوری داده استفاده شد. با توجه به نوع تحقیق، سؤالات تحقیق و مبانی نظری مربوطه انتخاب گردید. مصاحبه های عمیق ساختاریافته، نیمه ساختاریافته و غیرساختاریافته، مشاهده، بررسی اسناد و تشکیل گروه های بحث مشارکتی از جمله مهم ترین فنون جمع آوری داده هستند که نویسندگان مختلفی به آنها اشاره کرده اند (Creswell, ۱۹۹۴; Taylor, ۲۰۰۰; Merriam, ۲۰۰۱ and ۲۰۰۲). در این پژوهش نیز، افزون بر استفاده از تکنیک های فوق برای روستای مورد مطالعه بر اساس برنامه ی زمانی از پیش تعیین شده، جلسات بحث گروهی به صورت مشارکتی و با بهره مندی از برخی تکنیک های ارزیابی مشارکتی روستایی اجرا گردید. در هر جلسه ی بحث مشارکتی، در روزهای متوالی سؤالی خاص در ارتباط با اهداف تحقیق مطرح گردید که روستاییان در باره آنها بحث نموده و نظرها و دیدگاه های خود را ارائه نمودند. بدیهی است که محققان در تمامی مراحل برگزاری جلسات بحث مشارکتی به عنوان تسهیل گر ایفای نقش نموده و روستاییان به عنوان مشارکت جو در بحث ها شرکت کردند. در ادامه (مرحله سوم) جهت کشف راه حل زمینه های مشارکت و موانع موجود در این زمینه با کشیدن نقشه (کروکی روستا)، طراحی نمودارهای ون برای ارزیابی وضعیت نهادهای مستقر در هر روستا و میزان اهمیت این نهادها از دیدگاه کشاورزان از تکنیک طوفان و یا بارش فکری استفاده گردید. به طوری که به افراد اجازه داده شد که آزادانه همه ی عوامل و راه حل های ممکن را که مدنظرشان است بدون سانسور و کنترل و هراسی بیان کنند. در مرحله ی چهارم از فرآیند حل مسئله که شامل ارزیابی گزینه ها و انتخاب بهترین راه حل است، از مشارکت کنندگان خواسته شد که از طریق ماتریس مقایسه ی زوجی مشکلات و میزان اهمیت آنها را اولویت بندی نموده و راه حل ها و پیشنهادهای ممکن و قابل اجرا را انتخاب و جهت به کارگیری در خصوص رفع مشکلات روستا ارائه نمایند.

کلیه ی مباحث و مکالمه ها در این زمینه، توسط دوربین فیلمبرداری ثبت گردیده است و اعتبار تحقیق نیز، از طریق به کار بردن شیوه ی سه وجهی سازی (استفاده از محققان چندگانه، منابع چندگانه و یا روش های چندگانه)، در میان گذاشتن نتایج تفسیرها با افراد مصاحبه شده یا مشاهده شده، اقامت در مکان تحقیق در یک دوره ی زمانی، تقاضا از همتایان برای پیشنهاد درباره ی یافته های به دست آمده، درگیر شدن مشارکت جویان در تمام مراحل تحقیق و تبیین یافته ها و فرضیات محقق (Merriam, ۲۰۰۱) تقویت و تعیین گردیده است. قابلیت اعتماد (پایایی) تحقیق بر میزان ثبات و پایداری یافته های تحقیق دلالت دارد. در تحقیق حاضر به منظور افزایش قابلیت اعتماد تحقیق فونونی هم چون موقعیت محقق در زمینه ی اجتماعی، سه وجهی سازی و بازرسی پیشگام استفاده شده است.

یافته ها و بحث

کشاورزی و دامداری از مشاغل اصلی و سرنوشت ساز روستای حصارگلی است که هر دو گروه زنان و مردان در آن فعالیت می کنند. اما مشاغل جدیدی مانند کابینت سازی و آرایشگری در روستا پدیدار شده است. در صورت حمایت دولت جهت ارائه ی تسهیلات اعتباری،

مشاغلی مانند کار با مینی بوس (خرید به طور مشارکتی با وام)، بسته بندی مواد غذایی و غیره امکان پذیر است. فهرست مهارت‌ها و حرف موجود در روستا در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱. مهارت‌ها و حرف موجود در روستای حصار گلی (بانوان)

مهارت‌ها و حرف	مرد	زن	هر دو	کم	زیاد	متوسط	ملاحظات
کشاورزی			✓		✓		
دامداری			✓		✓		
کابینت سازی	✓			✓			به تازگی افتتاح شده است
شعبه‌ی نفت	✓			✓			۴ نفر
مخابرات		✓		✓			یک نفر
موتورآب	✓			✓			یک نفر
راننده‌ی تراکتور	✓			✓			یک نفر
کرایه کشی	✓			✓			یک نفر
آرایشگری		✓		✓			یک نفر

جدول ۲. ماتریس مقایسه‌ی زوجی اولویت بندی مشکلات روستای حصار گلی (بانوان)

مشکلات روستا	موتور آب	بیکاری جوانان	فقدان اوقات فراغت	فقدان بسیج	فقدان امنیت	گرانی و کمبود وسیله‌ی ایاب و ذهاب	عدم خانه بهداشت	عدم بیمه‌ی تأمین اجتماعی
موتورآب	—	→	→	→	→	↑	→	→
بیکاری جوانان	—	—	→	→	→	↑	→	→
فقدان اوقات فراغت	—	—	—	↑	↑	↑	→	↑
فقدان بسیج	—	—	—	—	→	→	↑	↑
فقدان امنیت	—	—	—	—	—	→	→	→
گرانی و کمبود وسیله‌ی ایاب و ذهاب	—	—	—	—	—	—	→	→
عدم خانه بهداشت	—	—	—	—	—	—	—	↑
عدم بیمه‌ی تأمین اجتماعی	—	—	—	—	—	—	—	—
امتیاز	۶	۵	۱	۳	۴	۵	۱	۳
اولویت	۱	۲	۵	۴	۳	۲	۵	۴

نبض حیات روستا در وجود آب خلاصه می شود. موتور آب از دیدگاه مردم حصارگلی یعنی کار، یعنی زندگی و سازندگی و نبود آن یعنی مهاجرت، بیکاری و سردرگریابی. بیکاری جوانان در کنار خیل عظیم کارگران ارزان افغانی، انگیزه‌ی مهاجرت را از هرزمانی بیش تر تقویت می نماید. هم چنین گرانی و کمبود وسایل ایاب و ذهاب، امکان ارتباط و تعامل با اجتماعات انسانی دیگر را تضعیف می کند. اگر به این مسایل، عدم امنیت و بهداشت و بیمه افزوده شود، موضوع بسیار پیچیده تر از این می شود. با این وجود، حصار گلی هنوز زنده است و کشاورزی و دامداری حرفه‌ی اصلی ساکنان این روستای کوچک و دورافتاده را تشکیل می دهد.

جدول ۳. ماتریس مقایسه‌ی زوجی الویت بندی سازمان‌های درونی روستا از نظر اهمیت

روستای حصار گلی (زنان)

سازمان‌های درونی روستا	مخابرات	کارگاه کابینت سازی	شورا	مدرسه ابتدایی	شعبه نفت
مخابرات	—	→	↑	↑	↑
کارگاه کابینت سازی	—	—	↑	↑	↑
شورا	—	—	—	↑	↑
مدرسه ابتدایی	—	—	—	—	↑
شعبه نفت	—	—	—	—	—
امتیاز	۳	۳	۲	۳	۴
اولویت	۲	۲	۳	۲	۱

از دیدگاه زنان روستا گرچه شعبه‌ی نفت و کارگاه کابینت سازی به عنوان یک سازمان محسوب نمی شود ولی به اندازه‌ی مدرسه‌ی ابتدایی و مخابرات برای آن‌ها مهم و حیاتی است و نبود آن‌ها باعث افزایش مهاجرت مردم می شود.

جدول ۴. ماتریس مقایسه زوجی منابع دریافت اطلاعات روستای حصار گلی (بانوان)

منابع دریافت اطلاعات	تلویزیون	شورا	تجربه‌ی بزرگترها	تجربه‌ی دوستان	مدرسه	بخشداری
تلویزیون	—	→	↑	↑	↑	↑
شورا	—	—	↑	↑	↑	↑
تجربه‌ی بزرگترها	—	—	—	→	↑	↑
تجربه‌ی دوستان	—	—	—	—	↑	↑
مدرسه	—	—	—	—	—	↑
بخشداری	—	—	—	—	—	—
امتیاز	۱	۰	۳	۲	۴	۵
اولویت	۵	۶	۳	۴	۲	۱

بانوان حصار گلی می‌گویند: به دلیل مشکلات متعدد روستا؛ مردم مراجعات مکرر به بخشداری دارند. به همین دلیل جدیدترین اخبار را از وضعیت کشاورزی و دامداری و دیگر مسایل مربوط به روستاهای دیگر، از اهالی روستاهای مختلفی که به بخشداری مراجعه کرده اند؛ دریافت می‌کنند. لذا، بخشداری مهم‌ترین منبع دریافت اطلاعات است. هم‌چنین مدرسه نیز، مشابه بخشداری محل رفت و آمد اهالی روستاهای مختلف است (هریک مدرسه در منطقه‌ی جوادآباد پاسخگوی نیاز چندین روستا در خصوص جذب دانش آموز می-باشد). تجربه‌ی کشاورزان سالخورده که از دانش بومی غنی برخوردار هستند و هم‌چنین تجربه‌ی دوستان نیز راه‌گشای اهالی است. آنان از تلویزیون نیز، به میزان ناچیزی اطلاعات دریافت می‌کنند. ولی شورا نقش چندانی در ارائه‌ی اطلاعات کشاورزی و روستایی، به‌ویژه اطلاعات مرتبط با زنان، ندارد.

جدول ۵. ماتریس مقایسه زوجی مشکلات کشاورزی روستای حصار گلی (مردان)

مشکلات کشاورزی	کمبود آب	هزینه‌ی سمپاشی	کمبود کود شیمیایی	خرید تضمینی	کمبود تراکتور	زمین مشاع	آموزش	مالیات آب
کمبود آب	→	→	→	→	→	→	→	→
هزینه‌ی سمپاشی	→	→	→	→	→	→	→	→
کمبود کود شیمیایی	→	→	→	→	→	→	→	→
خرید تضمینی	→	→	→	→	→	→	→	→
کمبود تراکتور	→	→	→	→	→	→	→	→
زمین مشاع	→	→	→	→	→	→	→	→
آموزش	→	→	→	→	→	→	→	→
مالیات آب	→	→	→	→	→	→	→	→
امتیاز	۴	۳	۶	۵	۰	۲	۱	۷
الویت	۴	۵	۲	۳	۸	۶	۷	۱

زندگی کشاورزی با آب پیوند خورده است. در حصار گلی کمبود آب و مجهز نبودن کشاورزان به اطلاعات لازم در خصوص شیوه‌های بهره‌مندی از آب محدود و هم‌چنین مشاع بودن زمین‌ها که پیامد آن بروز اختلافات بین بهره‌برداران می باشد؛ از جمله مسایل عمده‌ی کشاورزان محسوب می‌گردد. هم‌چنین کمبود و گرانی تراکتور و نهاده‌هایی مانند کود و سم از جمله مشکلات مطروحه می‌باشد. گرچه آموزش می‌تواند بسیاری از راه‌کارهای حل مشکلات را به کشاورزان بیاموزد. اما فقدان آموزش نیز، خود یکی از مشکلات عمده است. نهایت آن که شورای محلی می‌تواند با مشارکت در مشورت جمعی راه‌کاری برای جلب رضایت مسئولین در تقلیل مالیات آب بیابد.

جدول ۶. ماتریس مقایسه زوجی مشکلات دامداری روستای حصار گلی (مردان)

مشکلات دامداری	جایگاه دام	علف چر	خرید و فروش دام	بهداشت دام	نبود حمام کنه	امنیت	واکسیناسیون	خرید آذوقه
جایگاه دام	—	→	→	↑	↑	↑	↑	↑
علف چر	—	—	→	↑	↑	↑	↑	↑
خرید و فروش دام	—	—	—	↑	↑	↑	↑	↑
بهداشت دام	—	—	—	—	→	↑	↑	↑
نبود حمام کنه	—	—	—	—	—	↑	↑	↑
امنیت	—	—	—	—	—	—	→	→
واکسیناسیون	—	—	—	—	—	—	—	→
خرید آذوقه	—	—	—	—	—	—	—	—
امتیاز	۲	۱	۰	۴	۳	۷	۶	۵
اولویت	۶	۷	۸	۴	۵	۱	۲	۳

دام‌های دامداران حصار گلی به‌طور مستمر مورد تعرض سارقان قرار می‌گیرند و این امر از سوی نیروی انتظامی باید مورد توجه قرار گیرد. هم‌چنین خدمات دامپزشکی برای دام‌های روستا بسیار ضعیف است. از سوی دیگر تهیه‌ی علوفه جهت تغذیه دام با مشکلات عدیده‌ای مواجه است (کمبود، گرانی و عدم کیفیت) که جلب توجه معاونت امور دام و تقاضای همکاری این معاونت در طرح پایلوت جواد آباد می‌تواند از دیگر تدابیر شورای محلی باشد.

جدول ۷. ماتریس مقایسه‌ی زوجی سازمان‌های مرتبط با روستا

روستای حصار گلی (مردان)

سازمان‌های مرتبط با روستا	خدمات جهاد کشاورزی	بانک کشاورزی	سازمان آب	بخشداری	اداره برق	میدان تره‌بار	دامپزشکی	تعاونی روستایی
خدمات جهاد کشاورزی	—	→	→	→	→	→	→	→
بانک کشاورزی	—	—	→	↑	→	→	→	→
سازمان آب	—	—	—	↑	→	→	→	→
بخشداری	—	—	—	—	→	→	→	→
اداره برق	—	—	—	—	—	→	→	→
میدان تره‌بار	—	—	—	—	—	—	↑	↑
دامپزشکی	—	—	—	—	—	—	—	↑
تعاونی روستایی	—	—	—	—	—	—	—	—
امتیاز	۷	۵	۴	۶	۳	۰	۱	۲
اولویت	۱	۳	۴	۲	۵	۸	۷	۶

از نظر مردان کشاورز حصار گلی، مرکز خدمات جهاد کشاورزی به دلیل ارتباط مستقیم با منبع درآمد و اشتغال‌زایی روستا، مهم‌ترین سازمان مرتبط با روستا است. همچنین بانک کشاورزی می‌تواند نیاز مبرم و حیاتی روستائیان را به تسهیلات وامی پاسخگو باشد و میزان مهاجرت را کاهش بخشد. سازمان‌هایی مانند بخشداری و سازمان آب نیز، در راستای حل مشکلات بخش کشاورزی بسیار مؤثر می‌باشند و لازم است به طرح‌ریزی طرح پایلوت جواد آباد در رهگذر ایجاد ارتباط با سازمان‌های دولتی منطقه‌ای توجه ویژه گردد.

جدول ۸. ماتریس مقایسه زوجی اولویت بندی منابع دریافت اطلاعات روستای حصار گلی (مردان)

منابع دریافت اطلاعات	تجربه‌ی پدران	تجربه‌ی دیگران	کلاس	کارشناس	رادیو	تلویزیون	مطالعه
تجربه‌ی پدران	—	↑	→	→	→	→	↑
تجربه‌ی دیگران	—	—	→	→	→	→	→
کلاس	—	—	—	→	→	↑	↑
کارشناس	—	—	—	—	→	↑	↑
رادیو	—	—	—	—	—	↑	↑
تلویزیون	—	—	—	—	—	—	↑
مطالعه	—	—	—	—	—	—	—
امتیاز	۵	۶	۰	۳	۱	۳	۲
اولویت	۲	۱	۶	۳	۵	۳	۴

مردان حصار گلی از تجربیات هم‌تایان خود در روستا و هم‌چنین تجربه‌ی بزرگ‌ترها به‌عنوان عمده‌ترین منبع دریافت اطلاعات یاد می‌کنند. وجود کارشناس مرکز خدمات ترویجی و تلویزیون نیز، از منابع مهم اطلاع رسانی محسوب می‌گردند. متأسفانه فقدان دوره‌های آموزشی برای کشاورزان و دامداران این روستا امکان بهره‌برداری از یک منبع قابل ملاحظه از اطلاعات را از کشاورزان سلب کرده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

مشارکت امری زمان‌بر است و مشارکتی که در زمان محدود و فوریت صورت گیرد کارساز نخواهد بود. از طرفی در محیط روستا به دلیل سروکار داشتن با اموری از قبیل کشاورزی و غیره در برخی موارد، زمان از عامل‌های بسیار حساس و تعیین کننده محسوب می‌شود. روستاییان باید از ارتباط بین مشارکت و نیازها و مشکلات خودشان آگاه باشند. باید از توانایی‌ها و تخصص‌ها به‌نحو مناسبی استفاده نمایند. ترویج فرهنگ مشارکت در بین روستاییان فرآیندی انگیزشی می‌باشد. از این رو، در نظر گرفتن مشوق‌هایی برای روستاییان و اشاره به نتایج مطلوب ناشی از مشارکت به‌منظور انگیزه در آنان امری مقتضی است. مشارکت از طریق سازمان‌های مردمی در سطح محلی، از طریق تلاش‌های سازمان‌های غیر دولتی توسعه‌ای که هدف اصلی آن‌ها بهبود شرایط اجتماعی اقتصادی روستاییان، به‌ویژه فقرای روستایی است، ارتقا می‌یابد. مشارکت فعال روستاییان فقط از طریق اجتماعات محلی و آن دسته از سازمان‌های خودیاری که هدف اولیه‌ی آن‌ها پیگیری و تحقق اهداف اقتصادی یا اجتماعی اعضا باشد، به‌دست می‌آید. متخصصان و سیاست‌گذاران روش‌های مختلفی را برای حل مشکلات روستاها و چالش‌های پیش روی توسعه‌ی پایدار کشاورزی پیشنهاد کرده‌اند که اجرای برخی از آن‌ها با موفقیت‌هایی همراه بوده است. از جمله راه‌کارهای مؤثر بر سازمان‌های محلی تسهیلگر مشارکت جمعی در فرآیند توسعه‌ی روستایی را می‌توان به کاربرد راه‌کارهای نوین آموزشی، تغییر در نظام و محتوی آموزش، آموزش متناسب با امکانات و شرایط جامعه، تغییر در آموزش و پرورش جامعه روستایی، ترغیب و تشویق دختران روستایی برای حضور در تشکلهای، تخصیص آموزش به دختران و زنان روستایی، ایجاد تحول در نگرش روستاییان از طریق رسانه‌ها، تغییر در ارزش‌های حاکم بر جامعه‌ی روستایی در ارتباط با توانمندی‌های زنان روستایی، تقویت و توسعه‌ی شبکه یا برنامه‌های تلویزیونی و رادیویی نام برد. به‌طور کلی به منظور دستیابی سازمان‌های

محلی تسهیلگر به هدف کلی در فرآیند توسعه‌ی روستایی و توسعه‌ی پایدار و عادلانه با رعایت برابری از طریق مشارکت مردمی رعایت موارد ذیل پیشنهاد می‌شود:

- ۱- ارتقای سطح آگاهی عمومی در مورد نقش مشارکت مردمی و سازمان‌های محلی در توسعه‌ی روستایی و کشاورزی
- ۲- ایجاد شرایط مناسب برای مشارکت مردمی
- ۳- بالا بردن ظرفیت درونی سازمان‌های مردمی روستایی در سطوح محلی و ملی
- ۴- تمرکززدایی از تصمیم‌گیری‌های دولتی
- ۵- ارائه‌ی رویه‌ها و روش‌های اجرایی مناسب جهت تسهیل روند مشارکت مردمی
- ۶- نظارت و ارزشیابی مشارکت مردمی
- ۷- توسعه و ترویج آموزش‌های تخصصی
- ۸- توسعه و حمایت از سازمان‌های محلی
- ۹- توسعه‌ی سیاست‌های غیر متمرکز برای توسعه‌ی روستایی

فهرست منابع

- چی، ران، لمینگ. (۱۳۷۵). مشارکت زنان در تعاونی‌های روستایی (پروین معروفی مترجم). انتشارات بانو. حدادی، س. (۱۳۸۱). تعاون راهکاری مناسب برای توانمندسازی زنان روستایی، تعاون، ۱۳۸: ۶۱-۵۲.
- دفتر ترویج گروه ارتباطات ترویجی (۱۳۷۵). سیر تکوینی طرح مروجین روستایی، تهران: معاونت ترویج و نظام بهره‌برداری. سازمان فائو (۱۳۷۷). مشارکت مردمی در توسعه‌ی روستایی (جواد محمد قلی نیا و سعید غلام‌رضایی، مترجم). تهران: معاونت ترویج و نظام بهره‌برداری، دفتر مطالعات و طراحی نظام‌های ترویجی.
- فلسفی، پ و حسینی، س.م. (۱۳۸۴). طراحی نظام دوسویه‌ی دانش و اطلاعات کشاورزی به منظور نهادینه کردن مشارکت کشاورزان در شکل‌های تولیدی. اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱۳(۵۲): ۲۰۵-۱۸۱.
- فلسفی، پ. (۱۳۹۰). عوامل موثر بر نهادینه شدن مشارکت کشاورزان در شکل‌های تولیدی - صنفی با تأکید بر سطح مشارکت آن‌ها: مطالعه‌ی موردی دهستان سگزآباد استان قزوین. روستا و توسعه، ۱۴(۳): ۱۳۲-۱۱۳.
- لاکانی، م.، باقرشاهی، ز.، محمدزاده، ز.، محمدی، ک و ابوالقاسمی، م. (۱۳۸۵). آموزش مهارت‌های زندگی. معاونت آموزشی و پژوهشی اداره‌ی آموزش.
- لشگرآرا، ف و شریف زاده، ا. (۱۳۸۲). نقش رهیافت مدرسه مزرعه کشاورز در توانمندسازی کشاورزان در فرآیند توسعه‌ی پایدار کشاورزی. ماهنامه جهاد. شماره ۲۶۱.
- Clark, J., Chiriboga, M., Abramovay, M., Ramírez Quirós, I. M., Carafa, C., Salinas, H., ... & Sierra, L. R. (۱۹۹۱). Democratizing development: the role of voluntary organizations (No. E۵۱ C۵۹۳ GTZ-PR). FAO, Guatemala.
- Creswell, J.W. (۱۹۹۴). Research design, qualitative and quantitative approaches. Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, ۱-۲۲۷.
- FAO. (۱۹۹۷). Participation in practice. The People's Participation Program. Food and Agriculture Organization of the United Nations, ۱-۲ .
- FAO. (۱۹۹۷). Why people's participation. Food and Agriculture Organization of the United Nations' Homepage, ۱-۴.
- Ghander, M. (۱۹۹۶). Farmer's participation in rural development programmes: case studies of some local NGOs in central Himalayan region. Journal of Rural Development, ۱۵ (۳), ۳۹۳-۴۰۸.
- Goldman, M. J., & Little, J. S. (۲۰۱۵). Innovative Grassroots NGOS and the Complex Processes of Women's Empowerment: An Empirical Investigation from Northern Tanzania. World Development, ۶۶, ۷۶۲-۷۷۷.
- Guijt, I. and Shah, M.K. (۱۹۹۹) The myth of community: Gender Issues in participatory Development, Intermediate

- Technology publications, London, UK.
- Hatzius, T. (۲۰۰۰). Nature and institutions as goods? On the nature of goods in sustainable rural development. Universitat Heidelberg. Forschungsstelle Fur Internationale Agrar- Und Wirtschaftsentwicklung. Diskussionsschriften, ۷۰: ۱-۳۴.
- Hazell, P. & Poulton, C. (۲۰۱۰). The future of small farms: trajectories & policy priorities. Journal of World development. ۳۸(۱۰): ۱۴۵۳-۱۵۲۰.
- Helms, E. (۲۰۰۳, February). Women as agents of ethnic reconciliation? Women's NGOs and international intervention in postwar Bosnia-Herzegovina. In Women's Studies International Forum (Vol. ۲۶, No. ۱, pp. ۱۵-۳۳). Pergamon.
- Holloway I, Wheeler S. (۲۰۱۰). Qualitative research in nursing and healthcare. ۳rd ed. Chichester, West Sussex, U.K.; Ames, Iowa: Wiley-Blackwell;
- Hunter, G. (۱۹۷۴). Organization and institutions. In Policy and Practice in Rural Development, proceeding of the second International Seminar on Change in Agriculture, Reading, ۹-۱۹ September ۱۹۷۴, edited by: Hunter, G. & Bunting, A.H. & Bottrall, A., Croom Helm Publications, London, ۱-۵۲۰.
- Jazairy, I. & Alamgir, M. & Pannccio, T. (۱۹۹۲). The state of world rural poverty. International Fund for Agricultural Development (IFAD), ۱-۵۱۵.
- Korten, D. C. (۱۹۹۰). Getting to the ۲۱st century: Voluntary action and the global agenda.
- Merriam, S, B. et al (۲۰۰۲). Qualitative Research in Practice. Jossey --Bass – ۴۳۸pp.
- Merriam, S, B. (۲۰۰۱), Qualitative Research and Case Study Applications in Education. JosseyEY – Bass – ۱-۲۷۵.
- Mishra, D. P. & Shah, T. (۱۹۹۲). Analysing organizational performanc in village cooperatives. Small Enterprise Development, ۳ (۱), ۴-۱۳.
- Misra, D.C. (۱۹۹۰). Defining agricultural extension for ۱۹۹۰s. In Agricultural situation in India. Directorate of Economics & Statistics Department of Agriculture & Co-operation, Ministry of Agriculture, India, ۲۸۱-۳۰۶.
- Poulton, C., Dorward, A. & Kydd, J. (۲۰۱۰). The Future of Small Farms: New Directions for Services, Institutions, and Intermediation. Journal of Wourld development. ۳۸(۱۰): ۱۴۱۳.
- Reddy, G.N. (۱۹۸۹). Decision making and community action: an empirical study. Journal of Rural Development, India, ۸ (۱), ۱۹-۳۰.
- Santhanam, M.L. et, al., (۱۹۸۷). Peoples participation – some psychological dimensions. Journal of Rural Development, Hyderabad, India, ۳ (۴), ۲۴۹-۳۲۹.
- Tappen RM. (۲۰۱۱). Advanced nursing research: from theory to practice. Sudbury, MA: Jones & Bartlett Learning;
- Taylor. George. R. (۲۰۰۰). Integrating Quantitative and Qualitative Methodes in Research. University Press of Amriq. ۱- ۲۵۵.
- Van Asselt & N Rijkens-Klomp. (۲۰۰۲). A look in the mirror: reflection on participation in integrated assessment from a methodological perspective, Global environmental Change .
- Wegren, S. K. (۲۰۱۲). Institutional impact and agricultural change in Russia. Journal of Eurasian Studies. ۳(۲): ۲۰۲-۱۹۳.